

Szögi László

Magyarországi zsidó egyetemi hallgatók a német nyelvterület egyetemein és főiskoláin (1789-1919)

Amikor 1783. március 13-án a Magyar Királyi Helytartótanács közzétette II. József "Systematica Gentis Judaicae Regulatio" címet viselő rendeletét, nemcsak az állami felügyelet alatt álló zsidó iskolák felállítását rendelte el, de a szabályozás 5. pontjában a felsőoktatásra is kitért. Mint írják: "az az általános követelmény, hogy a jelentősebb városokból, ahol egyetemek vannak, sem valamely tudományszakból a zsidók ki ne zárassanak, annál kevésbé jelent nehézséget, mivel a zsidó népet sem atyai törvényei, sem a jóságos királyi rendelkezések nem tiltják el magasabb fokú iskolák látogatását..."¹

E rendelettel gyakorlatilag megnyíltak a Habsburg Birodalom egyetemei a magyarországi zsidóság előtt. Az akkoriban a szakirodalom szerint kb. 80 ezer főből álló hazai zsidóság még főleg a Cseh és Morvaországból illetve más nyugati tartományokból beköltözött a német nyelvet jól ismerő közösségekből állott.² Számukra tehát nem okozott gondot a beiratkozás a Birodalom német nyelvű egyetemeire, de a részben latin, részben német nyelvű pesti Orvosi Karra sem. A 19. század első felében elsősorban orvosi fakultásokon kell keresnünk a hazai zsidó hallgatókat, hiszen kezdetben e pálya volt elsősorban nyitva számukra.

A fejlettebb észak- és nyugat-magyarországi területekről már az 1790-es években is beiratkoztak zsidó hallgatók a pesti egyetemre, ahol értelemszerűen főleg az orvosi karon folytatták tanulmányaikat. Az orvosi kar hallgatóságáról szerencsére e korszakból pontos nyilvántartások maradtak meg. A pesti orvoskaron 1790 és 1848 között beiratkozott hallgatóknak mintegy 16%-a zsidó vallású,³ ami már ekkor jelzi a szakma iránti különleges érdeklődést. Az orvosi és sebészeti pályát nemcsak a pesti, de más birodalmi egyetemeken is szívesen választották a magyarországi zsidó családok gyermekei. Sajnos a bécsi egyetem korabeli nyilvántartásaiból a vallásra vonatkozó adatok csak elvétve találhatók meg. Ennek ellenére a vizsganyilvántartásokból nyilvánvaló, hogy relatíve túl

¹ Gonda László: A zsidóság Magyarországon 1526-1945. Bp. 1992.266.o.

² A Habsburg Birodalom zsidóságának belső strukturális átalakulásáról, William O.Mc Cagg: Zsidóság a Habsburg Birodalomban 1670-1918. Cserépfalvi Bp. 1992. 217 o.

³ Az Orvosi Kar hallgatóiról: Molnár László: A pesti Orvoskar hallgatói 1790-1850 között. Bp. 1992. (Kézirat: Egyetemi Szakdolgozat az ELTE Levéltárában)

reprezentált az orvosi és főleg sebészeti pályán a magyarországi hallgatók között a zsidóság. Figyelemreméltó, hogy már a 19. század első felében a bécsi Orvoskaron tanuló magyarországi zsidó hallgatók előszeretettel mentek diplomázni Itáliába, az akkor a birodalomhoz tartozó Padova és Pavia egyetemeire, ahol az ott tanuló magyarok között a kor átlagát meghaladóan találunk zsidó származásúakat.⁴ Valamivel pontosabb nyilvántartások állnak rendelkezésünkre Prágából, amely egyetem relatíve a legjelentősebb e korszakban a magyarországi zsidóság peregrinációja szempontjából.

Magyarországi zsidó hallgatók a prágai egyetemen

A birodalmon belüli magyar peregrinációban sajátos helyet foglaltak el a cseh- és morvaországi egyetemek. A Monarchia második legnagyobb egyetemén, Prágában viszonylag kis számban tanultak "magyar" diákok, de arányuk a peregrinációban így is megközelítette a 4%-ot. A Prágában tanult diákság azonban összetételében és a választott fakultások szempontjából egyaránt igen érdekes képet mutat. Közismert, hogy a magyarországi zsidóság ekkor még nagyobbik része kitűnő cseh és morva családi és kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett, így nyilvánvaló, hogy ők szívesen küldték Prágába tanulni gyermekeiket.⁵ A prágai peregrinusok földrajzi megoszlása egészen heterogén, de többségében városi eredetű. Erdélyből jött a hallgatók 3,9 %-a (11 fő). Teljesen szokatlan a fakultások közötti megoszlás.

Az nem meglepő, hogy viszonylag magas az orvostanhallgatók (17%) és a sebészeti tanulók (23, 5%) száma. Jellemző viszont, hogy itt többen tanultak az alacsonyabb rangú sebészeti tanfolyamon, mint az orvosi kurzuson. A sebészetet főleg Prágában fejezték be az inkább északi vármegyékből érkező hallgatók, az orvosok azonban csak néhány szemesztert hallgattak Prágában, majd más egyetemre mentek tovább. Prága jellegzetessége, hogy valamennyi birodalmi egyetem közül itt iratkoztak legtöbben a bölcsészeti karra, a hallgatók közel egynegyede. Itt tehát többen nemcsak előkészítő jelleggel tanultak a karon, hanem jobban is elmélyedtek az idetartozó tanulmányokban, mint például Görgey Artúr, aki a kémiát hallgatta a negyvenes években Prágában. Rendkívül sajátos az is, hogy igen sokan (64-en) csak rendkívüli hallgatóként iratkoztak be, elsősorban a bölcsészeti kar nyelvi kurzusaira, így például rabbi növendékek

⁴ Az adatok: Szögi László: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemein I. 1790-1850. Bp-Szeged 1994. 297-303 o. Ld. még Uő: A pest-budai felsőoktatás és a Habsburg Monarchián belüli egyetemjárás története a 19.sz.első felében (Kézirat; Kandidátusi értekezés) 1994. 34-36 o.

⁵ A témáról már kissé bővebben írtam: A magyarországi zsidóság egyetemjárása és a felsőfokú kereskedelmi képzés fejlődése a 19. század első felében = Scripta manent-Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére (Szerk.: Draskóczy István) Bp. 1994. 247-258.o. A prágai adatok: Archív University Karlovy. Katalogy Posluhaču Pražké Univerzity. Lékařská Fakulta 1793-1867, Filozofická Fakulta 1790-1867.

héber nyelvet, prágai kereskedőtanulók pedig olasz, francia vagy angol nyelvet tanultak az egyetemi tanfolyamokon. Érdekes adat, hogy a prágai Polytechnikumba az ott tanulók több mint 15%-a iratkozott be, s közülük igen sokan egyszerre hallgatták az ottani bölcsészeti kar óráit és a műegyetem előadásait. A prágai egyetemen 1848 előtt 171 fő, azaz a magyarországi hallgatók közel 52%-a volt zsidó vallású. Az adatok egy része bizonytalan, hiszen a vallást itt is csak esetenként tüntették fel a beiratkozás és osztályozási nyilvántartásokban, bár többször, mint Bécsben. Prágában azonban az egyéb adatoknál (szülő foglalkozása, állapota, korábban látogatott iskola stb.) jól tudunk következtetni a hallgatóság társadalmi és felekezeti összetételére. A zsidó hallgatók 70%-a kereskedőcsaládból származott. Prágában, 7 hallgató apja volt rabbi, négyen gyógyszerész, négyen értelmiségi családból származtak, mindössze nyolcan jöttek iparos, illetve vállalkozó (gyáros) családból, valamint hatnak haszonbérő volt az apja.

Az adatok arra utalnak, hogy a zsidó hallgatóság két jellegzetes csoportját különböztethetjük meg Prágában. Az egyik - nagyobb létszámú - csoportot valójában nem is tekinthetjük igazi peregrinusnak. Ezek a korban nagyon fiatal, 15-19 éves ifjak általában kereskedelmi ismeretek tanulására érkeztek Prágába, vagy a híres prágai zsidó közösségben készültek hitközségi szolgálatra. Ők a bölcsészkarra iratkoztak be, az 1830-as évek végétől egyre nagyobb számban. Például 1847/48-ban a karra beiratkozó 14 magyarországi születésű hallgató közül 10 volt zsidó, többségükben olasz és francia nyelvet tanuló diák. Sokan több éven keresztül tanultak a városban, mint például a sátoraljaujhelyi születésű Schwarz Hermann, aki 1844-től két évig olasz nyelvet tanult Prágában, majd 1847-ben, miközben egy évre a műszaki egyetemre is beiratkozott, a héber nyelvben képezte magát.

A zsidó hallgatók másik csoportja inkább volt valódi egyetemi hallgató, főleg az orvosi karon. Közöttük voltak olyanok, akik - mint említettük - Prágából indultak tovább más egyetemre, de fordítva is előfordult mint például Rosenthal Napthali, a móri születésű orvostanhallgató esetében, aki Bécsben kezdte tanulmányait, majd az 1837/38-as tanévben harmadévre iratkozott be Prágában. Az abszolutizmus idején 1867-ig Prágában további 125 magyarországi zsidó hallgató iratkozott be, ez már csak 34%-ot jelentett, de ekkoriban már nő Bécs és a német egyetemek szerepe s ez magyarázatot ad a változásra.

A magyarországi zsidóság korabeli külföldi egyetemjárása szempontjából a másik legjellegzetesebb és legfontosabb intézmény a bécsi Polytechnikum már említett kereskedelmi tagozata volt.

Zsidó hallgatók a bécsi műegyetem kereskedelmi tagozatán

A Habsburg Birodalmon belüli magyarországi peregrinációban a bécsi Polytechnikum állt a második helyen, a peregrinusok mintegy 18%-ának fogadásával. A hallgatók közül 799-en csak a technikai, 591-en csak a kereskedelmi tagozatra iratkoztak be, 149-en viszont mindkét tagozat előadásait hallgatták. A bécsi műegyetem hallgatóságáról egészen pontos adatok állnak rendelkezésre, mivel a fennmaradt vizsga nyilvántartásokból végig nyomon követhető a diákok egyetemi pályája. A technikai tagozaton sokkal nagyobb volt a magyarországiak száma, az 1848-as forradalom előtti tanévben például 175 fő, de arányuk csak a 10% körül mozgott, mindössze két tanévben haladta meg a 11%-ot. Természetesen ez a szám is igen jelentős. A kereskedelmi tagozaton, ahol a magyarországi német és zsidó kereskedőcsaládok fiai tanultak igen nagy számban, egészen más volt a helyzet.

E tagozaton már 1820-ban, 14% felett volt a magyarországi születésűek aránya, és ez az arány csaknem egyenletesen nőtt a forradalomig. 1843-ban a beiratkozott hallgatók közel 24%-a érkezett Magyarországról vagy Erdélyből. A magyarországi polgári átalakulás, a reformkor társadalmi, gazdasági törekvéseinek hatása erősen érződött a külföldi egyetemjárás alakulásában. A bécsi kereskedelmi tagozaton az 1836/37-es tanév kezdetén ugrásszerűen nőtt a magyarországi születésű hallgatók száma 18 főről csaknem a duplájára, azaz 33 főre majd innen kezdve egyre magasabbra 1847/48-ig, amikor már 69 fő (20,4%) a "magyar" a Kommerzielle Abteilung hallgatóságából. A negyvenes években tartósan a tagozat hallgatóinak egynegyede-egyötöde érkezett a Lajtán túlról Bécsbe. A zsidóság arányát a Polytechnikumban a bécsi Egyetem adatainál pontosabban ismerjük, mivel itt néhány tanévben minden személynek feljegyezték a felekezeti hovatartozását, más esetekben pedig éppen a zsidó vallást külön bejegyezték a hallgatói nyilvántartásokba.⁶

A magyarországi zsidóság e tagozaton egyértelműen a hallgatóság jelentős részét képviselte. 1847/48-ból például pontosan ismerjük a diákok összetételét. Ekkor a 69-ből 34 fő (49,27%) volt izraelita és 21 fő (30,43%) katolikus vallású. A többi felekezet alig képviseltette magát, görögkeleti vallású 4 fő, evangélikus mindössze 6 fő volt. A szak jellegénél fogva itt a kereskedői hivatás apáról fiúra szállt. A 34 zsidó hallgató közül 27 származott kereskedőcsaládból, kettőnek volt orvos, illetve sebész az apja, egynek rabbi, kettőnek iparos és mindössze ketten érkeztek tisztviselői családból (jegyző, illetve tanár apa gyermekeként).

⁶ Archiv der Technischen Universität Wien - Prüfungskataloge. Commerzielle Abteilung 1-33. 1818-1850.

A korszak elején, az 1820-as években még más a hallgatóság vallási, társadalmi összetétele, 1822/23-ban például 11 magyarországi hallgató közül négynél jelzik a zsidó vallást, 1834/35-ben 25 diák közül nyolcnál van hasonló bejegyzés. 1841/42-ben már 47 hallgatóból 29 izraelita, és ez a jelentősen magas arány az 1840-es években állandósult. E hallgatók elsősorban a nyugat- és északnyugat-magyarországi jelentős zsidó közösségekből érkeztek Bécsbe. Ott van közöttük a pozsonyi Oppenheimer Leopold csakúgy, mint az óbudai Silberstein August, általában relatíve igen fiatalon, 15, illetve 16 évesen. A többség 18-24 éves korában járt Bécsben, és éppen a zsidó hallgatóságra jellemző a széleskörű érdeklődés. Ők azok, akik egyszerre iratkoztak be mindkét tagozatra, vagy éppen másik bécsi tanintézetbe is. E hallgatók Bécsből visszatérve a tanultakat magyarországi kereskedelem intenzív fejlesztésében kamatoztatták.

A felsőfokú kereskedelmi képzés iránti nagy érdeklődés később is jellemző marad a hazai zsidóságra, így nemcsak a hazai kereskedelmi akadémiákon, hanem a német nyelvterület első ilyen intézményeiben is azonnal nagy arányban találjuk ott képviselőiket. Az 1898-ban Bécsben megnyílt Export Akadémián az első világháború végéig beiratkozott 518 magyarországi hallgató közül 280 fő, vagyis 54%-uk volt zsidó,⁷ megállapítható, hogy a felsőoktatásban e területen volt a legnagyobb a zsidóság reprezentációja. Sajnos a dualizmus korából, az örökös tartományok egyetemeiről még nem áll rendelkezésünkre olyan adatsor, amellyel a bécsi, prágai és más tanintézetek magyarországi hallgatóit e szempontból elemezhetnénk, de a korabeli statisztikák arányaiból arra következtethetünk, hogy a kiegyezéstől az első világháborúig legkevesebb 7500 magyarországi születésű zsidó egyetemi hallgató tanult a Habsburg Birodalom egyetemein.⁸

A magyarországi zsidóság a német birodalom egyetemein

A fentieknél jóval többet tudunk már a német egyetemeken és főiskolákon tanuló magyarországi hallgatókról köztük a zsidóság egyetemjárási szokásairól.

⁷ Zsidi Vilmos: A bécsi Export Akadémia magyarországi hallgatói 1898-1919. = Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből. (Szerk. Vámos Éva-Kovács Gy.István) Bp. 1993. 125.o.

⁸ A számítások alapja a később tárgyalandó és pontosan ismert német peregrinációs adatsor. Mivel ott az abszolútizmus és a dualizmus időszakában minimum 3000 főnyi zsidó származású peregrinussal számolhatunk, akkor ismerve a korabeli német és osztrák (monarchiabeli) külföldi egyetemjárás arányát, ez utóbbiban 2.5-szeres szorzóval számolva 7500-ra tehetjük az Osztrák-Magyar Monarchia nem hazai egyetemein, vagy főiskoláin tanuló magyarországi születésű, zsidó származású diákok számát. Vö: Vámos Éva: Német-magyar kapcsolatok a kémiaiában, az élelmiszeriparban és a vegyiparban. Bp.1995. 16-28.o.

A század első feléből a francia forradalom és az 1848-49 közötti korból mintegy 2350 magyarországi születésű, és német egyetemen tanult diákról tudunk. E fiatalok döntő többségét még a protestáns teológusok tették ki, arányuk a 66 és 98% között mozog. Néhány zsidó hallgató már ekkoriban is megjelent Németországban, mint pl. a pesti születésű Beck Isidor Karl, aki 1836 őszén iratkozott be Lipcsében a Bölcsészeti Karra,⁹ de ugyanúgy vannak olyanok akik a Bécsi Orvosi Karról Berlinbe mennek tovább tanulni, vagy Mauksch Baruch (Benedictus) Szentmiklósról aki 1844-ben már Philológiát tanul Breslauban.¹⁰ Ezek az esetek azonban csak elszigeteltek. 1848 előtt még alig képviseltette magát Németországban az 1850-re már 340 ezerre növekedett magyarországi zsidóság. E korszakban Heidelbergben, Berlinben kis számban már orvostanhallgatók is előfordultak. Valamivel többen voltak a bölcsészeti karokra beiratkozók, akik között Göttingában és Berlinben már e korban is találunk természettudományokkal foglalkozó egyetemistákat. Az 1819 utáni átmeneti peregrinálási tilalom persze itt is éreztette hatását, de az érdeklődés állami befolyás nélkül is jelentősen változott e korszakban. A korszak kezdetén oly népszerű, már említett egyetemekről 1831 után szinte teljesen eltűnnek a magyarországi diákok, s az új cél a gyorsan fejlődő berlini egyetem lett, ahová már 1832-től egyre többen iratkoztak be.

A magyar forradalom és szabadságharc leverése után hatalmas arányúvá nőtt a külföldi egyetemjárás, de ennek célja akkoriban Magyarországról Bécs volt, Németországba jóval kevesebben jutottak el. E 17 évből eddig mintegy 1250 személyről tudunk, akik német egyetemekre iratkoztak be, s itt már egyértelműek az egyetemjárás új tendenciái.

Korábbi fontos központok elvesztik vonzerejüket. Göttinga, Tübingen, Marburg egyaránt kezd háttérbe szorulni, s Berlin már ekkor megközelíti jelentőségében a korábban messze vezető Jena iránti érdeklődést. A fakultások szempontjából, megállapítható, hogy erősödik a műszaki és természettudományok iránti érdeklődés, de nő a jogi karokra beiratkozó magyarok száma, csakúgy mint a művészeké és a mérnököké. Ebben az időben nő a magyar beiratkozók száma Heidelbergben, s a korábban alig jegyzett Münchenben, s ami teljesen új jelenség, hatalmasra nő a Karlsruhéba jelentkezők száma, mint ahogy megduplázódik rövid idő alatt a Hohenheimi

⁹ Archiv der Universität Leipzig, M-21 Rektormatrikel 299. sz. Beck Izidor, az első vallási adattal is jelzett beiratkozott zsidó hallgató 1836. okt.27-én immatrikulált.

¹⁰ Archivum Uniwersytet Wrocławski, F-437. Album der ohne Reifzeugniss bei der Philosophischen Fakultät inschribirten Studierenden. Mauksch Baruch 1844. jún.3-án iratkozott be Breslauban bécsi gimnáziumi tanulmányok után és a források szerint 1847. febr.27-ig tanult a sziléziai porosz egyetemen.

Mezőgazdasági Akadémia magyar diákjainak száma is. A magyar diákok közül azonban nagyon kevesen szereznek német egyetemeken diplomát.

1867 után a hetvenes és nyolcvanas évek elején előbb számszerűen kissé csökkent a Németországban érkező magyarok száma, ami azzal magyarázható, hogy az otthon, megindult gyors fejlődés, többek számára már feleslegessé tette a külföldi tanulást. E csökkenés azonban korántsem minden intézményre vonatkozik, így Berlinben és Münchenben akkor is határozott számbeli növekedés tapasztalható, míg a Jéna és Tübingen iránti érdeklődés stabilizálódott. 1890 után azonban határozott változás mutatható ki és ez a németországi peregrináció nagyarányú növekedését hozza magával. Már látható, hogy sok helyen háromszorosára nő a századforduló után beiratkozott magyarok száma, s ahol korábban alig voltak magyarok oda is tízesével érkeznek évente. Az első világháború előtti két évtizedben, többen iratkoznak be, mint előtte egy évszázadon keresztül. Hozzá kell tennünk itt nem csupán mennyiségi, de minőségi változásról is szó van. Egyre többen érkeznek már egyetemi diplomával Németországba, vagyis valóban postgraduális képzésre iratkoznak be, sőt közülük többen asszisztensként bekapcsolódnak az itteni kutatásba és oktatásba. Megjelennek az első női hallgatók Magyarországról s a választott szakok szempontjából is egyre színesedik, szélesedik a paletta. A műszaki és közgazdasági ismereteket tanulók száma erősen nő, a mezőgazdaságtant hallgatók száma azonban Hohenheimben csökkent, mert más német egyetemeken is lehetett a tudományt tanulni.¹¹

A magyarországi zsidóság nagyobb számban a kiegyezés után jelentkezett a német egyetemeken. Az abszolutizmus korában még csak igen kis számban van jelen Berlinben, Lipcsében, Karlsruhéban és Heidelbergben,¹² de van egy város amely kiemelt jelentőségű a hazai zsidóság szempontjából. A sziléziai főváros Breslau egyetemére a század második felében (1919-ig) 70 magyar zsidó hallgató iratkozott be és ez az ottani magyarországi születésű

¹¹ A németországi magyar peregrináció főbb jellemzőiről egy átfogóbb elemzés az ELTE Egyetemi Könyvtár Évkönyvei c. sorozat 1997-ben megjelent VII.-VIII. kötetében látott napvilágot Szögi László: Új utakon nyugat felé...Hagyományok és változások az újkori magyar egyetemjárásban (1789-1919)= Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei VII.-VIII. Bp.1997.327-380.o. A zsidóság német egyetemeken való megjelenésére lásd: Monika Richarz: Der Eintritt der Juden in die akademischen Berufe. – Jüdische Studenten und Akademiker in Deutschland 1678-1848. Tübingen 1974. 257 o. = Schriftenreihe Wissenschaftlicher Abhandlungen des Leo Baeck Instituts 28.sz.

¹² Berlinben az egyetemi anyakönyvekben kezdettől nem jegyzik a vallást, így a számarányokról csak feltételezésekre bocsátkozhatnánk. Lipcsében 1849 és 1867 között 7, Karlsruhéban 12, Heidelbergben pedig mindössze 4 magyarországi zsidó hallgató iratkozott be. 1867 és 1890 között már Lipcsében 59, Karlsruhéban 15, Heidelbergben 45 hazai zsidó hallgatót találunk. 1890 és 1919 között Lipcsében 133, Karlsruhéban 57, Heidelbergben pedig 50 hallgatót találunk. A tendencia már ezekből az adatokból is egyértelműen kibontakozik.

diákok 53 %-a.¹³ Úgy tűnik, mintha Prága szerepét venné át egy rövid időre Breslau. Ennek oka természetesen többek között az európai hírű breslauer rabbiképző is. Főleg az 1850-60-as években a Felvidékről és az ország keleti feléből, valószínű ortodox zsidó közösségekből mennek Boroszlóba filológiát, zsidó tanulmányokat tanulni.

Az egyetemre beiratkozó diákok közül 9-nek rabbi az apja (pl. a bajai főrabbi fia is itt van)¹⁴, de többen zsidó értelmiségi családból származnak és sokan szereznek közülük Breslauban tudományos fokozatot (pl. a Venetianer család tagjai).¹⁵ A századforduló után már közülük is többen tanulnak kémiát, vagy mezőgazdaságtant.

Sajnos a német egyetemi anyakönyvek csak 15 intézménynél tartalmaznak vallásra vonatkozó adatot. Így idáig 1040 hallgatóról tudjuk, hogy magyarországi zsidó volt, ez az azonos időszak összes hallgatóinak 23,27 %-a. Ha a jelenleg ismert 14 850 beiratkozóra vetítjük ezt az arányt, akkor 3455 zsidó hallgató németországi tanulmányaival számolhatunk. Ez a számítás azonban nem lenne pontos, mert a hazai zsidóság más-más arányban volt jelen a különböző típusú felsőoktatási intézményekben, és természetesen a 19. század első felére nem alkalmazhatjuk ezt az arányszámítást.

Legnagyobb a képviselőjük a századforduló körül megnyílt német kereskedelmi főiskolákon, Lipcsében, Berlinben, Mannheimben¹⁶ Kölnben és másutt, de ez abszolút számban 250-300 főt tesz csak ki. Rendkívül fontos megjelenésük a német műszaki főiskolákon, ami 1895 után válik különösen magyaránnyá. A híres Karlsruhei Polytechnikumban 1867 és 1890 között csak

---

¹³ E hallgatók közül 49 a bölcsészeti, 8 az orvosi karon tanult. 4 természettudományokat, 6 mezőgazdaságtant, 2 pedig mérnöki tudományokat hallgatott. A Wroclawi Egyetemi Levéltárban feltárt adatokat az összes többivel együtt a "Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban" c. sorozat 5. kötetében fogjuk közzétenni.

¹⁴ A kilenc hallgató az anyakönyvek alapján: Lipschitz Arminius (Hermann) sz.Mád, 1832. aug.18.beir: 1850 Phil, Nascher Simon sz.Baja 1841.márc.23. bir. 1861. Phil (Theol Jud), Sidon Adolf sz. Nagyszombat 1843.jan.5. beir: 1863. Phil, Dessauer Moritz sz. Kajár 1842.máj.28. beir: 1864.Phil Fried Salomon sz. Ógyalla 1845.márc.16. beir. 1871 Philol, Kohlbach Bernhard sz. Lipótszentmiklós 1866.aug.11. 1884, Phil, Berger Heinrich sz. Vasvár 1861.márc.21. 1887. Phil, Venetianer Ludwig sz. Kecskemét 1867.máj.19. 1888, 1892, Phil.

¹⁵ AUW, F434-152/28, F465. Venetianer Moritz akinek apja Kézsmárkon tanár és 1849-ben Szmracsánban született 1866-ban iratkozott be Filológiai tanulni. Venetiar Lajos pedig, akinek apja rabbi volt Kecskeméten 2 évi budapesti egyetemi tanulmány után előbb 1888/89-ben tanult Breslauban, majd 1892.őszén újra beiratkozott. Vö: AUW F435-42/16, F481.

¹⁶ A pontos arányokat a rendelkezésre álló levéltári források alapján jelenleg nem tudjuk megadni a kereskedelmi akadémiák esetében.

15 magyarországi zsidó hallgatót találunk, 1890 és 1919 között már 57-et.¹⁷ Összességében itt a magyar hallgatók 30,7 %-a zsidó, de ez az arány a századforduló után még magasabb. Jellemző, hogy a kor legmodernebb tudományágait a kémiát és az elektrotechnikát tanulják közülük a legtöbben. A Berlieni Műegyetemen még nagyobb a zsidó származású magyarországi hallgatók aránya. A 176 fő kereken 40 %-ot tesz ki a dualizmus éveiben, s közülük is 63-an kémiát, 37-en elektrotechnikát tanulnak.¹⁸ A dualizmus idején már egyértelműen a budapesti zsidóság küldi legnagyobb arányban Németországba tanulni fiait, (pl. Berlinben 40 a 176-ból), de reprezentálva van az ország minden része.

A korszak zsidó peregrinációjának új eleme a mezőgazdaságtan iránti növekvő érdeklődés. A Hallei Egyetemen tanuló 120 magyar zsidó hallgató 2/3-a ezt tanulja¹⁹ és az 1890-es évekből igen sokan tanulnak közülük a Hohenheimi (19 fő)²⁰ és a berlini mezőgazdasági főiskolán (26 fő).²¹ A tudományegyetemen a zsidó fiatalok aránya kisebb az eddig említettekénél és itt már intézetenként más-más szakokat frekvenciálnak. Heidelbergben 101-en (21%) tanulnak vegyesen természet- és orvostudományt, de pl. Lőw Lipót a szegedi főrabbi fia²² 1910-től a bölcsészeknél többek között kamarai tudományokat. A Lipcsei Egyetem ismert 211 magyar zsidó hallgatója főleg jogot és filozófiát tanult, mint pl. Rochlitz Lőwy Jonathan²³ a beregszászi főrabbi fia 1871-ben. Az elzászi Strassburgban is relatíve nagy a magyarországi zsidóság reprezentáltsága, a 43 fő a magyarok ill. magyarországiak 26,7%-át teszi ki.²⁴ 10 diáknak rabbi az apja, de a többség magasan kvalifikált értelmiségi vagy kereskedő. Jogot és sokan természettudományokat tanultak itt.

¹⁷ Generallandesarchiv Karlsruhe 448. TH Karlsruhe No. 2606-2617. Einschreibebücher der Studierenden der. Gr. polytechn. Schule Karlsruhe 1852-1900. továbbá: Universitätsarchiv der Universität Karlsruhe.

Einschreibebücher der Studienjahres 1900-1919.

¹⁸ Technische Universität Berlin-Charlottenburg: Referat für Studienangelegenheiten der TU Berlin. - Studierende (Matrikel) der TH Berlin 1-7 kötet 1868-1919.

¹⁹ Tóth Lajos: Magyarországi tanulók a hallei egyetemen az alapítástól 1934-ig = Kézirat a Tiszáninnen Református Egyházkerület Könyvtárában Sárospatak (Kat.sz. 4041).

²⁰ Universitätsarchiv Hohenheim: Bestand 8. Studentenmatrikel 1893-1919 és Studenten der Akademie (Bearb.: U. Fellmeth) 1892-1945. Hohenheim 1991. (Kézirat az Egyetemi Levéltárban).

²¹ Archiv der Humboldt Universität zu Berlin: Album Studierenden der Königl. Landwirtsch. Hochschule zu Berlin 1-2 kötet 1886-1919.

²² Archiv der Universität Heidelberg. A702/14. Matrikel 1906-1916. 1910 Sommersemester 996.sz. Lőw Lipót beiratkozott 1910. máj. 13.-án és 2 tanévet tanult Heidelbergben.

²³ Archiv der Universität Leipzig M 28. Rektormatrikel 1869-1873. 1051.sz. Rochlitz Lőwy Jonathan pozsonyi tanulmányok után először 1871. okt. 27.-én iratkozott be Lipcsebe filozófiát tanulni egy évre. majd 1873. nov. 3.-án (95.sz.) újra immatrikulált.

²⁴ Archives Départementales du Bas-Rhin: AL 103/1-5. Archives de l'Université. Les Matricules (Gesamtmatriceln) 1-5 kötet. 1872-1919.

A német nyelvterület egyetemei közül a svájci univerzitások is a hazai zsidóság ismert célpontjainak számítottak. A svájci egyetemi források egyik intézmény esetében sem adják meg a hallgatók felekezeti hovatartozását, tehát hiteles számokat megadni igen nehéz. Mégis másodlagos adatokból, pl. apa foglalkozása, vagy korábban végzett iskola, eléggé pontos megközelítéssel határozhatjuk meg a zsidó származású, magyarországi születésű hallgatók svájci peregrinációját.

Legtöbben, csakúgy mint általában Magyarországról a Zürichi Műegyetemre mentek tanulni és arányukat a 804 beiratkozott hallgató közül 11 %-ra becsülöm, így legalább 80 Zürichben tanuló hazai zsidó származású mérnökhallgatóval számolhatunk. A Zürichi Egyetemre is hasonló arányban iratkoztak be a kiegyezést követően, bizonyára többen, mint harmincan. Baselban jóval alacsonyabb volt a zsidóság aránya a magyar peregrinusok között, viszont Bernben messze meghaladta a zürichi arányszámokat is. Bernről rendelkezünk a legpontosabb adatokkal, mivel itt az egyetemi anyakönyvek közlik azt is, hogy milyen felsőoktatási intézményből érkeztek a svájci főváros egyetemére a hallgatók. Innen tudjuk, hogy kilencen a pozsonyi rabbiképzőből, ketten a frankfurti rabbiképzőből, egy hallgató pedig a kölni rabbi szemináriumából érkezett Bernbe. Az első ilyen pozsonyi hallgató, Krauss Samuel 1899 őszén iratkozott be Bernben és bölcsészetet tanult, mint valamennyi társa. A zsidó hallgatók legtöbbször (90%) korábbi németországi tanulmányok után érkezett Bernbe, a legtöbben a Berlieni Egyetemről, de többen jöttek marburgi, giesseni, heidelbergi és hallei tanulmányok után. A zsidó hallgatók aránya Bernben a hazai peregrinusok között elérhette a 18 %-t, valószínűleg 40-nél is többen voltak.²⁵

A századforduló új jelensége, hogy a magyarországi zsidó hallgatók olyan korábban csak protestáns teológusok által látogatott régi egyetemeken is beiratkoznak, mint Marburg vagy Erlangen. A most jelölt arányokat figyelembe véve az 1850-1919 közötti években legkevesebb 3000 főre becsülöm az első világháború előtt Németországban tanult magyarországi zsidó egyetemi hallgatók számát. Rajtuk kívül Svájcban minimálisan 210 hazai zsidó hallgató tanulmányaival számolhatunk. A létszámokról az alábbi adatokat tudom közölni. A 15 említett intézményből mindig az azonos korszakra vetítve a következő számításokat végezhetjük el. Az adatsorok esetenként hiányosak a vallás megjelölése szempontjából.

---

²⁵ A svájci adatokat részletesen közöltem: Szögi László: Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789-1919. Bp.2000. 209. o. A könyvben valamennyi svájci egyetemen tanuló hazai diák névsora és ismert adata – vallási megjelölés nélkül – megtalálható.

A) *Egyetemek esetében*

Székhely	vizsgált korszak	mo-i zsidó hallg.száma	összes mo-i hallgató	%
Bonn	1874-1919	21	117	17,94
Breslau	1811-1919	~70	132	53,03
Erlangen	1880-1919	12	99	11,8
Halle	1865-1919	120	720	16,6
Heidelberg	1849-1919	101	482	20,95
Lipcse	1836-1919	211	1191	17,71
Marburg	1885-1914	17	123	13,82
Strassburg	1872-1919	43	161	16,7

B) *Műszaki főiskolák esetében*

Berlin	1868-1919	176	440	40
Drezda	1895-1919	9	39	23
Hannover	1893-1919	5	45	16,6
Karlsruhe	1848-1919	84	273	30,76

C) *Mezőgazdasági főiskolák esetében*

Berlin	1908-1919	26	75	34,6
Hohenheim	1892-1919	19	84	22,6

D) *Művészeti akadémia esetében*

München	1824-1919	70	502	14
összesen:		1040	4483	23,27

Ennek alapján az abszolutizmus és a dualizmus korában a német egyetemeken a magyarországi születésű diákok között 21,06 %-os, a műegyetemeken 28%-os, a mezőgazdasági főiskolákon 30%-os zsidó jelenléttel számolhatunk. A kereskedelmi főiskolákon ezt az arányt 50%-os-ra becsülhetjük. A művészképzésben csak egy példánk van a jelzett müncheni.

AZ 1910-es népszámlálás adatai szerint Horvátország és Szlavónia nélkül a magyarországi népesség 5 %-a tartozott az izrealita felekezethez. A fent bemutatott reprezentáció ezen aránynak legalább a négyszerese a németországi peregrináció esetében és a svájcínál is a kétszerese. Az ausztriai adatokat nem ismerjük még teljes pontossággal a 19. század második feléből, mégis

egyértelműen megállapítható, hogy a magyarországi zsidóság egyetemi és főiskolai képzésében az első világháborúig a német nyelvterület egyetemei játszottak döntő szerepet, amely számukra a hazai intézményekkel azonos súlyú lehetett és a képzés tipikus formájának tekintették a mindkét felsőoktatási rendszerben való párhuzamos részvételt és jelenlétet, úgy, hogy a diploma megszerzését már elsősorban a hazai egyetemeken tervezték.

Megállapítható, hogy a zsidóság igen határozottan és célratorően választott élethivatást, és jó fokmérője lett annak, hogy mely tudományterület állt jelentős fejlődés előtt. Nem kötvén évszázados pályaválasztási szokások, gyorsabban és rugalmasabban tudott változtatni és felhasználva nemzetközi kapcsolatait jól használta ki a külföldi egyetemjárás adta lehetőségeket, mintegy példát adva más társadalmi csoportoknak is. A külföldön járt zsidó hallgatók közül később sokan a magyar tudomány nagy alkotói, vagy művelői lettek hozzájárulva ezzel a hazai tudományosság hírnevének növeléséhez.

Zusammenfassung

Mein Artikel faßt ein Teilergebnis derjenigen Forschungen zusammen, welche wir in den vergangenen Jahren an deutschen und schweizerischen Universitäten im Interesse der Aufdeckung der Daten, der dort studierenden ungarländischen Studenten ausgeführt hatten. Ein Teil des ungarländischen Judentums konnte die deutsche Sprache in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts besser, als die ungarische. Aus diesem Grund schickten die jüdischen Familien ihre Kinder in deutsche Sprachgebiete. Ein anderer Teil magyarisierte sich ununterbrochen, so wählten diese die deutsch-ungarisch gemischte Bildung. Infolge dessen war das ungarische Judentum in der deutschländischen Peregrination zu größerem Teil, als 5% present. Die Daten stehen nur von 15 deutschen Universitäten zur Verfügung, aber mit Recht können wir annehmen, daß etwa 20% der ungarländischen Studenten an deutschen Universitäten und Hochschulen von Geburt an Israeliten waren. Natürlich sind die Verhältnisse an den technischen, landwirtschaftlichen, kommerziellen und künstlerischen Gebieten verschiedenen. An den schweizerischen Universitäten waren sie vor dem Ersten Weltkrieg unter den ungarländischen Studenten wahrscheinlich zu 10% present.